

Schwendtner Tibor

Megalapozás és genealógia A történeti önmegismerés programja a fiatal Heideggernél

Bevezetés

A filozófia önmegalapozási programja nehezen tűnik összeegyeztethetőnek azzal az igénnyel, hogy a filozófia a történeti önmegismerés révén sajátítsa el magát. Minden filozófiai megalapozási kísérlet olyan szilárd talajt próbál találni,¹ illetve kialakítani, amely elég teherbírónak bizonyul ahhoz, hogy a filozófia végsőkig fesztített kérdéseire adott válaszok számára megfelelő támasztékot biztosítson. A történeti megismerés viszont éppen azzal fenyegeti a filozófiát, hogy a különböző korokban elfogadott magától értetődőségek és bizonyosságok relativizálásával, korhoz kötöttségének megmutatásával elmossa azokat a szilárd támasztékokat, melyekre egy filozófiai megalapozás-program építhet. A történeti perspektíva megjelenése a filozófiai gondolkodásban azt a reális lehetőséget hordozta, s hordozza a mai napig, hogy a filozófiai megalapozási programok ellehetetlenülnek, végképp elvesztik plauzibilitásukat.

Ezen éles szembeállítás vonatkozásában különös jelentősége lehet annak a filozófiai kísérletnek, melyet Martin Heidegger a húszas évek elején fejtett ki. A fiatal Heidegger ugyanis éppen a történeti önmegismerés programjának² megvalósítása által próbált egy ontológiai megalapozási programot keresztülvinni. Ahhoz, hogy e két program összekapcsolásának a horderejét és a jelentőségét pontosabban értelmezni és értékelni tudjunk, szükségesnek tűnik két másik álláspont rövid felidézése e kérdéssel kapcsolatban.³ Egyfelől röviden reflektálnunk kell Husserl programadó írására, *A filozófia mint szigorú tudományra*, amelyben a filozófus saját fenomenológiai filozófiáját *élesen szembeállítja* a történeti

¹ Descartes klasszikus megfogalmazásában: „minden szándékom csak a bizonyosságra irányult, hogy eltakarítva a laza földet és a homokot, sziklára vagy agyagföldre bukkanjak.” (Descartes 1992: 40. o.)

² A fiatal Heideggernél első közelítésben a *filozófia* történeti önmegismeréséről van szó, ez az önmegismerő, önelsajátító mozgás azonban – mivel Heidegger a filozófiát az élet alapmikéntjeként fogja föl – szorosan összekapcsolódik a faktikus élet önmegismerésének és önelsajátításának a kérdésével.

³ E tanulmányban nem térünk ki a történeti és szisztematikus gondolkodás összekapcsolásának korábbi nagy vállalkozására, a hegei rendszerfilozófiára. Írásunkban olyan álláspontokat szeretnénk ütköztetni, melyek a kortárs gondolkodás számára reális alternatívákként merülhetnek föl.

megközelítés filozófiai konzekvenciáiból relativista következtetésekre jutó *historicizmussal*. Másfelől megvizsgáljuk Foucault Nietzsche értelmezését; Foucault Nietzsche genealógiáját úgy interpretálja, mint amely *a történeti érzék működtetésével szétbont minden szilárdat*, felold minden folytonosságot, vagyis elvi módon tagadja annak lehetőségét, hogy a történeti gondolkodás szilárd, megalapozott filozófiai tudáshoz vezessen. E két ellentétes irányultságú filozófiai megközelítésmódnak van egy közös előfeltevése: filozófiai megalapozás és történeti megközelítés nem férhet össze egymással.

Husserl ismertesen a filozófiát mint végső megalapozottságú, szigorú tudományt határozta meg, emiatt számára sokáig elfogadhatatlan volt az a megközelítés, amely a filozófia érvényesség-igényét a történetiség szempontjainak figyelembe vételével relativizálni próbálta. A történeti gondolkodás historicista középpontba állítása szerinte a relativizmus és szkepticizmus⁴ térnyerésével fenyeget, s emiatt a leghatározottabban el kell utasítani. „Eszerint tehát a historicizmust olyan ismeretelméleti eltévelyedésnek tekintem, melyet értelmetlen konzekvenciái miatt éppoly mereven el kell utasítanunk, mint a naturalizmust [...]. (Hua 25: 46. o., magyarul: 88. sk. o.) A történeti megközelítés eszerint csakis történeti eredményeket hozhat, a filozófiai érvényesség kérdésébe viszont a történeti megfontolásoknak nincs beleszólásuk. „De történeti érvek csupán történeti következményekkel járhatnak. Tények alapján eszméket igazolni vagy cáfolni akarni értelmetlenség [...].” (Hua 25: 45. o., magyarul: 85. o.)⁵ Eszerint Husserl – legalábbis ebben az 1911-es írásában – határozottan és élesen szétválasztja a történeti és a szisztematikus gondolkodást, s a végső megalapozásra törekvő fenomenológiát óvni igyekszik a történeti tényeken alapuló érvek érvényesítésétől.

Foucault Nietzsche értelmezése, ha úgy tetszik, a másik végpontot képviseli ebben a kérdésben; Foucault számára még az is a történeti érzék megcsorbításának és a szisztematizáló gondolkodásnak tett engedménynek tűnik, ha történelem értelmezésekor eredetre, folytonosságra, azonosságokra vonatkoztatottan egységes és átfogó koncepciót

⁴ „Az a *fenntartás nélküli* megállapítás, hogy minden tudományos filozófia pusztán agyrém, kiméra – melyet azzal indokolnak, hogy az évezredek állítólagos kísérletei az ilyen filozófia belső lehetetlenségét igen valószínűvé teszik –, nemcsak azért visszás, mert a magasabb fokú kultúra pár évtizede alapján a végtelen jövőre következtetni nem egyéb, mint jogosulatlan indukció, hanem éppen olyan abszolút képtelenség, minthogy kétszer kettő öttel.” (Hua 25: 45. o., magyarul: 85. sk. o.)

⁵ A késői Husserl maga is eltávolodott az 1911-es álláspontjától, s a Válság-könyvben és más késői kézírataiban a történeti és a szisztematikus megközelítés elvi kapcsolatát hangsúlyozza; egyik kutatási kéziratában például a következőket írja: „Valóban senkinek nem jutott eszébe a történelmi visszavezetés; valóban soha nem tekintették az ismeretelméletet sajátosan történelmi feladatnak. De épp ezt vetjük a múlt szemére. Az ismeretelméleti tisztázás és a történelmi illetve szellemtudományi-pszichológiai magyarázat, csakúgy mint az ismeretelméleti és genetikus eredet elvi szétválasztásának uralkodó dogmája alapvetően téves, ha nem szűkítjük le szokás szerint megengedhetetlen módon a ’történelem’, ’történelmi magyarázat’ illetve ’származás’ fogalmait.” (Hua 6: 379. o. magyarul: II. kötet 60. o.)

vázolunk föl. A „Nietzsche, a genealógia és a történelem” címet viselő írásában (v.ö. Foucault 1991) a *genealógia nietzschei fogalmát* a fent elmondottaknak megfelelően úgy értelmezi, hogy e fogalmat *élesen elkülöníti az eredetre (Ursprung⁶) orientálódó történelemszemlélettől*. Foucault szerint a nietzschei genealógia célja nem „a nagy folytonosság megalkotása”, illetve nem annak megmutatása, hogy „a múlt még megvan, eleven a jelenben, sőt titkon át is lelkesíti”, épp ellenkezőleg, a szétszórtság, a tévedések, a véletlenek megmutatása, a „származás bonyolult vonalának követése” (Foucault 1991: 64. o.). Nietzsche szerint – Foucault értelmezésében – „a ’valódi’ történelem abban különbözik a történések történelmétől, hogy semminemű szilárd elemre nem támaszkodik: az emberben semmi – még a teste sem – elég biztos pont ahhoz, hogy általa értsük meg a többi embert és felismerjük önmagunkat.” (uo. 67. o.) Ennek megfelelően „a történeti érzék nem lehet más, mint éles tekintet, amely elválaszt, föloszt, szétszór, működésbe hozza a különbséget, lehetővé téve a mozgást [...]. Mert a tudás szerepe nem a megértés, hanem a különbségek meghatározása, elszigetelése.” (uo.) „A genealógiailag felfogott történelemnek nem az a célja, hogy rámutasson azonosságunkra, hanem éppen hogy szétforgácsolja ezt az azonosságot; nem az egyetlen pontot határozza meg, ahonnan származunk, [...] hanem arra vállalkozik, hogy rámutasson az egész lényünket át meg átjáró diszkontinuitásra.” (uo. 71. o.) Foucault Nietzsche-értelmezése szerint tehát a genealógiai történelem-szemlélet „fölismeri, hogy mindennemű támasz és eredet nélkül élünk milliárdnyi véletlen esemény közepette.” (uo. 68. o.)⁷

A fiatal Heidegger által kidolgozott fenomenológiai hermeneutika jelentősége többek között éppen abban áll, hogy megkísérelt felülkerekedni a történeti és a szisztematikus gondolkodás szembeállításán, s egymás ellen való kijátszásán, előadásokban és kéziratokban kifejtett filozófiája megpróbálta e két törekvést (a filozófiai önmegalapozás, illetve történeti önmegismerés programját) együttesen működtetni,⁸ s olyan megalapozási programot kidolgozni, melynek a történeti önmegismerés szerves és elengedhetetlen mozzanatát jelenti –

⁶ Foucault a német kifejezést használja (v.ö. Foucault 1991: 61. o.)

⁷ E tanulmánynak nem célja, hogy Foucault Nietzsche-értelmezését bírálja, annyit azonban meg szeretnék jegyezni, hogy a Foucault által rekonstruált nietzschei genealógiában *a hangsúly teljes mértékben a széttöredezettségre, a véletlenre, a nagyszabású történetek hiányára, az eredetnélküliségre kerül*, s Nietzsche úgy jelenik meg, mint akinek elsődleges célja, hogy a kis különbségek archeológusaként feltárja, milyen véletlenek és törések következtében jött létre az általunk ismert világ. Véleményem szerint azonban a Nietzsche genealógiájának elsődleges célja az, hogy *lényegbevágó történeteket meséljen el az igazságról és hazugságról, a kereszténységről és morálról*. A *Zur Genealogie der Moral* gondolati felépítéséből is egyértelműen kiderül, hogy *Nietzscht az emberiség sorsát érintő nagy ívű történetek foglalkoztatják*; például azonnal az előszóban kiderül, hogy a szerző a „a morál valódi történetét” szeretné itt bemutatni (KSA 5: 254. o., magyarul: 5. o.), melynek *tétje* végső soron nem más, mint az ember további sorsa, amint ezt az „Übermensch” nietzschei fogalma is jól mutatja. Foucault értelmezésének a jelentőségét véleményem szerint elsősorban az adja, hogy világosan és élesen megmutatja, hogy az eredetre vonatkozó kérdezmód éles ellentétben áll a töredezett történetiség gondolatából kiinduló posztmodern állásponttal.

ezáltal próbált választ adni azokra a dilemmákra, melyek az érvényesség és a történetiség szempontjainak összekapcsolásából, együttes figyelembe vételéből keletkeznek. Különösen izgalmas e kérdéskör szempontjából az az – egy tervezett Arisztotelész-könyvre vonatkozó – összefoglaló programírás, melyet Heidegger 1922-ben vetett papírra.⁹ A következőkben elsősorban ezt az írást elemezzük a felvetett kérdések vonatkozásában, de természetesen tekintetbe vesszük a fiatal Heidegger egész munkásságát.

E fontos szövegben Heidegger a fenomenológiának mint ős-, illetve eredettudománynak az elgondolását¹⁰ viszi tovább, ám már határozottan jelentkezik a hermeneutikai tradíció bevonásának igénye, illetve Arisztotelész filozófiájához való visszakapcsolódás szándéka is, mellyel összefüggésben az ontológiai megközelítésmód meghatározó szerephez jut. Az *eredetre vonatkozó fenomenológiai kutatás* tehát egyfelől *hermeneutikai, történeti*, másfelől pedig *ontológiai* dimenzióban bontakozik ki. Mindkét esetben az eredetre történő visszavezetés, egyfajta genealógia¹¹ játszik szerepet, ennél fogva a nagy kérdés az, hogy miként kapcsolódik össze a történeti, illetve ontológiai genealógia programja.

E tanulmány fő kérdése az, hogy vajon Heideggernél milyen értelemben beszélhetünk eredetkutatásról, genealógiáról; megpróbálom megmutatni, hogy Heidegger hermeneutikai-fenomenológiai kísérlete oly módon vonja be a történetiség szempontját szisztematikus kérdések tárgyalásába, hogy eközben távol áll tőle, hogy „szétforgácsolja az azonosságot”, hogy „elválasszon, fölosszon, szétszórjon”, hanem inkább arra törekszik, hogy *kapcsolatokat létesítsen a nyugati filozófiai hagyomány történeti eredete és a filozófiai fogalmak ontológiai genezise között*. Az önmegalapozás és genealógia között ezáltal összefüggés jön létre, amely törekeny és feszültségteli ugyan, ám a filozófia önmegértése szempontjából mégis nagyon is jelentősnek tekinthető.

⁸ A hegeli filozófiát is felfoghatjuk úgy, mint amely e két törekvés együttes működtetésére tett kísérletet, ám amíg Hegel az abszolút tudás perpektívájából próbálta meg történeti és a szisztematikus gondolkodást egységesen kibontakoztatni, addig Heidegger szigorúan az emberi élet, illetve ittlét végességének a bázisán marad.

⁹ A *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)* címet viselő írás keletkezéstörténetéhez vö. Hans-Ulrich Lessing informatív utószavát (*PIA*: 270. skk. o.). 2005-ben megjelent e szöveg az összkiadásban is, amely tartalmazza még Heideggernek az eredeti gépirathoz kézzel hozzáírt jegyzeteit is (vö. *GA* 62: 345. skk. o.).

¹⁰ „Az őstudomány eszméje – tudományos filozófia.” (*GA* 56/57: 181. o., v.ö. u.o. 15. skk. o., az 'eredettudomány' fogalmához lásd *GA* 58: 1. skk. o.)

¹¹ A genealógia kifejezést tudomásom szerint Heidegger csak a *Lét és időben* használja, amikor a fundamentálonológia programját jelöli ki, amennyiben „a különböző lehetséges létmódok nem-deduktív módon konstruált genealógiájá”-ról beszél (v.ö. *SZ*: 11. o., magyarul: 27. o.).

A filozófiai fogalmak történeti eredetére és ontológiai genezisére vonatkozó kérdés összekapcsolása Heidegger számára egészen eredeti és termékeny kutatási programot tett lehetővé. Ez az összekapcsolás azt jelentette ugyanis, hogy egyfelől a történeti kérdezés horizontját az ontológiai dimenzió, nevezetesen a faktikus élet, illetve az emberi ittlét¹² létét és szerkezetét leíró fogalmiság képezi, másfelől azonban az ontológiai fogalmiság eredetét éppen a történeti kérdezés hivatott felderíteni. A történeti kutatás szisztematikus eredményekhez vezet, a szisztematikus kutatás pedig azonnal történeti jelentőségre tesz szert. A történeti önmegismerés ezért itt nem a szétszóródás, differenciálódás és relativizmus irányába hat, hanem egy olyan sajátos képlet kifejlesztését szolgálja, amelyben a történetiség, végesség, fakticitás és egyediség szempontjai egy elvi ontológiai megalapozás-programba illeszkednek.

Heidegger kísérletének kulcselemét abban láthatjuk, hogy *a genezis két értelmét* alkalmazza, s vonatkoztatja egymásra.¹³ Az egyik értelem a történeti genezis fogalma, mely szerint valaminek a megértése akkor mehet végbe, ha annak történeti eredetét, kiindulópontját is látókörünkbe vonjuk. Valamely értelem, gondolat, tradíció teljes megértéséhez szükséges, hogy ezen értelem, tradíció alapítását is megvizsgáljuk, az alapítás tartalmazza a hagyomány tulajdonképpeni értelmét, a hagyományátadás viszont az emberi létben gyökerező hanyatlásnak, szétesésnek, „szövegromlásnak” van kitéve. A genezis másik értelme pedig arra vonatkozik, hogy a filozófiai fogalmaink és teoreimáink a faktikus élet, illetve az emberi ittlét kifejeződéseinek tekintendők, ezért azok megértése szintén visszamenetelt, e fogalmak és teoreimák – a faktikus élet létstruktúrájában rejlő – *eredetének felkutatását* követeli meg. Heidegger kutatási tervét az a központi jelentőségű hipotézis alapozza meg, hogy e két genezis vizsgálata harmonizálható, sőt *egymást kiegészítő, erősítő folyamatokról* van szó.

A két genezis vizsgálatának módszere nem más, mint az úgynevezett destrukció. Míg a későbbi Heidegger-írásokban a destrukció kizárólag a történeti genezis vizsgálatára korlátozódik, addig a Natorp-esszében e fogalom – úgy tűnik – mindkét genezis felkutatására vonatkozik: *„A hermeneutika csak a destrukció útján valósíthatja meg a feladatát. [...] A destrukció az a tulajdonképpeni út, amelyen a jelennek saját alapmozgásaiban találkoznia kell*

¹² E szövegben már megjelenik az emberi ittlét kifejezés is, amelyet Heidegger itt a faktikus élettel váltogatva használ. Így ez az írás egy fogalmi váltás dokumentuma, hiszen a korábbi Heidegger-szövegekben a faktikus élet fogalma játszott csak szerepet, később viszont az emberi ittlét kifejezés vált egyeduralgkodóvá.

¹³ Husserl is próbálkozik hasonlóval, de csak később, a 30-as évek elején. Heidegger Husserlre való esetleges hatásának összetett kérdéséhez lásd Schwendtner 2008: 56. skk. o..

önmagával, mégpedig úgy hogy eközben a történelemből az az állandó kérdés néz szembe vele, hogy ő maga (a jelen) mennyire törődik azzal, hogy radikális alaptapasztalatok lehetőségeit és ezek értelmezéseit sajátítsa el. A radikális eredetlogikára irányuló tendenciák, valamint ontológiai próbálkozások ezáltal elvi, kritikai megvilágítást nyerhetnek.” (PIA: 249. o., magyarul: 23. o.)

E szövegrészletből az eredetkutatás kettős irányultsága és ezek belső összefüggése is egyértelműen megmutatkozik. Eszerint a destrukció révén a jelennek, vagyis a jelenben szituált emberi ittlétnek *önmagával kell találkoznia*; e találkozás saját *alapmozgásaiba* való behelyezkedést, illetve saját radikális *alaptapasztalatainak* elsajátítását jelenti. Az alapmozgás (valójában a magyarra lefordíthatatlan Grundbewegtheit kifejezés áll itt) és a radikális alaptapasztalat fogalmai arra utalnak, hogy a destrukciónak le kell hatolnia az emberi ittlét legalapvetőbb szerkezeti elemeiig, illetve azokig a tapasztalatokig, melyek ezeket a fővonalakat, mozgástendenciákat megmutatják.¹⁴ A faktikus élet alapokig történő destrukciója azonban csakis a történelem perspektívájából történhet meg, hiszen – Heidegger szerint – az emberi ittlét maga idői, történelmi jellegű, az alapvonásai mintegy *alapmozgatottságokban* (Grundbewegtheit) nyilvánulnak meg, továbbá azért, mert a történelmi dimenzió perspektívát, távolságot ad a jelen kritikai elsajátításához.¹⁵ Az ontológiai értelmű eredetlogika tehát a destruktív módon elsajátított filozófiatörténetből nyeri az elvi és kritikai szempontjait. Mindez persze fordítva is igaz: a jelenben élő faktikus élet struktúráinak az ontológiai értelmezése perspektívát, vonatkozási szempontokat nyújthat a múlt megértéséhez, a filozófiatörténet nagy alakjaival való *elvi vitához*, például az ittlétanalízis eredményei kiindulópontul szolgálhatnak egy eredeti Arisztotelész-értelmezés megvalósításához. A két kutatási irány kapcsolatát tehát úgy lehetne jellemezni, hogy bármelyikük kimunkálása révén szükségképpen bővül a másik kutatási irány mozgástere, szabadságfoka; azáltal, hogy az egyik irányba lépést teszünk, a másik irányba történő kutatás esélyeit növeljük, s viszont.

A két kutatási irány részletesebb vizsgálata lehetőséget adhat arra, hogy kapcsolatukat jobban megértsük, a filozófiai önmegalapozás és történelmi önmegértés heideggeri programjának mélyebb összefüggéseit feltárjuk.

Mint már láttuk, az ontológiai eredetkutatás egyfelől az emberi ittlét alapstruktúráira,¹⁶ alapmozgásaira, másfelől pedig a kitüntetett, radikális alaptapasztalatokra orientálódik. E

¹⁴ „Az egzisztencia önmagában véve csakis a fakticitás kérdésessé tételében, vagyis a fakticitásnak a maga mozgató motívumaira, irányaira és szándékos hozzáférési lehetőségeire vonatkozó mindenkori, konkrét *destrukciójában* válik beláthatóvá.” (PIA: 245. o., magyarul: 17. o.)

¹⁵ „A történelem *kritikája* mindig csak a jelen kritikája.” (PIA: 239. o., magyarul: 9. o.)

¹⁶ Heidegger egy helyen a faktikus élet „kategoriális alapstruktúráinak” a kutatásáról beszél (PIA: 246. o., magyarul: 19. o.).

kutatási irányultságnak sajátos *ellenmozgást* (Gegenbewegung)¹⁷ kell végeznie, hiszen a faktikus életet a mindennapiság létmóduszaiban a hanyatlás, szétszóródás, veszendőbe menés mozgástendenciái határozzák meg.¹⁸ Ezen tendenciák jellemzője, hogy *elfordítják* az életet önmagától, s ezáltal azt a *filozófiai* lehetőséget is eltorlaszolják, hogy az élet a fogalmi gondolkodás útján mintegy önmagára ismerjen. A destruktív ellenmozgás¹⁹ azáltal képes lebontani a torzító, öncsaló értelmezéseket, hogy azokra az *alaptapasztalatokra*²⁰ támaszkodik, melyek mintegy önmaguk erejénél fogva átszakítják a hétköznapi önámítás hálóját.²¹

A felfedezendő alapstruktúrák a heideggeri felfogás szerint *lét*struktúrák, a faktikus élet, illetve emberi ittlét létstruktúrái. „A filozófia problematikája a faktikus élet *létére* vonatkozik.” (PIA: 246. o., magyarul: 19. o.) Heidegger a létproblematika előtérbe állításával olyan módszertani szituációt teremt, amely kifejezetten elősegíti a filozófia önmegalapozására, továbbá a tudományok transzcendentális megalapozására vonatkozó kérdésfelvetés kidolgozását. „A filozófia ebben a tekintetben *elvi ontológia*, mégpedig úgy, hogy a meghatározott, egyes világi, regionális ontológiák a fakticitás ontológiájából merítik problémájuk alapját és értelmét.” (uo.) Ha nem tévedek, ez az első megfogalmazása annak a megalapozási programnak, melyet Heidegger a *Lét és időben* fundamentálonológiának fog nevezni. Itt már megjelenik a megalapozás-összefüggés három elkülönült rétege: a tudományok, a regionális ontológiák, s a regionális ontológiákat megalapozó végső ontológia, melyet itt Heidegger figyelemre méltó módon a fakticitás ontológiájának nevez. A regionális ontológia elnevezés nyilvánvalóan Husserlre megy vissza (v.ö. *Hua* 3: 23. skk. o., 165. sk. o., *Hua* 5: 7. §), Heidegger e fogalmat később is használja (*GA* 25: 35. o., v.ö. még *GA* 63: 108. o., *GA* 20: 2. sk. o., *WDF*: 177. o., *SZ*: 11. o., magyarul: 27. o.); a fakticitás ontológiája fordulat viszont a *Lét és időben* kifejtettektől kissé eltérő perspektívára utal, hiszen ott a végső szintet az általában vett lét (Sein überhaupt) képezi (v.ö. *SZ*: 83. §).

¹⁷ E fogalom néhány további előfordulása: *GA* 61: 153. o., 183. o., *GA* 63: 109. o.), Heidegger beszél még ellenmozgatottságról (Gegenbewegtheit) (*GA* 61: 132. o.), romba dőlés ellenesről (gegenruinant) (*GA* 61: 146. o., 153. o., 160. o., 178. o.), ellenhúzásról (Gegenzug) (*SZ*: 311. o., magyarul: 361. o.) is.

¹⁸ „Az aggodalom (Besorgnis) e hajlama (Hang) az élet alaptendenciájának a kifejeződése, amely önmagunktól való *eltávolodást* (Abfall), a világba való *bukást* (Verfallen) és ebben való *szétesést* (Zerfall) jelenti. [...] E hajlam a legbensőbb *végzet* (Verhängnis), amelyet az élet magában hordoz.” (PIA: 242. o., magyarul: 13. o.)

¹⁹ Ha a destrukció egy fogalmakra vonatkozó fenomenológiai, filozófiai eljárás, akkor az ellenmozgás *egzisztenciális szembeszegülés*: „az ellenmozgás mint az élet veszendőbe menésével szembeszegülő törődés alkotja azt a módot, ahogy az élet lehetséges, megragadott, autentikus léte időiesül.” (PIA: 245. o., magyarul: 17. o.)

²⁰ Az „alaptapasztalat” fogalmának néhány további előfordulása Heideggernél: *GA* 58: 94. sk. o., *GA* 60: 73. o., *SZ*: 232. o., magyarul: 270. o.

²¹ Figyelemre méltó, hogy e kifejezésben megjelenik az „alap” fogalma, ez ugyanis már utalhat arra, hogy Heidegger megalapozási programra törekszik.

A tudományok megalapozásának végső szintjét itt tehát a *fakticitás* ontológiája jelenti, s ennek – ha megfontoljuk – meglepő következményei vannak. A fakticitás fogalma ugyanis az egyediség, esetlegesség, a saját jelleg²² és a történetiség²³ mozzanatait tartalmazza,²⁴ s ennek megfelelően a regionális ontológiák végső alapjukat egy mozgó, történeti, egyedi sajátságú létezőben, a faktikus életben kellene, hogy megtalálják. A megalapozást lehetővé tevő ontológiai kategóriakutatásnak tehát olyan közegben kell végbemennie, amely egyedi és történeti. A történeti önmegismerés programja eszerint a megalapozási program kategóriakutatásának centrális részét jelenti. Heidegger radikálisan *dinamizálja és történelmi értelemben kibővíti* azt az eredeti dimenziót, amely a tárgyterületek ontológiáját megalapozhatja.

Felmerül persze a kérdés, hogy a történeti eredetkutatás, vagyis a nyugati filozófiai hagyomány alapítóaktusainak felderítése miként vehet részt a tárgyontológiák megalapozásában és egyáltalán a filozófia önmegalapozásában. A válaszhoz érdemesnek tűnik első lépésként azt megvizsgálnunk, hogy Heidegger miként fogta föl a filozófia és a faktikus élet kapcsolatát. „A filozófiai kutatás tárgya az emberi ittlét, mint amelyet a kutatás létjellegére tekintettel tesz a kérdezés tárgyává. A filozófiai kérdezésnek efféle alapirányulása a kérdéses tárgyra, a faktikus életre nem kívülről van ráhelyezve és ráerőltetve, hanem a faktikus élet egyik alapmozgásának a megragadásaként értendő [...]” (PIA: 238. o., magyarul: 9. o.) A filozófia tehát nem más, mint a faktikus élet alapmozgása²⁵ és önmegragadása, *alany is, tárgy is egyidejűleg*, a kibontakozása, önálló fogalmi szintre való emelkedése ezért kétszeresen is a faktikus élet létében gyökerezik. Heidegger nemcsak a saját filozófiai vállalkozásáról beszél, hanem a filozófiáról, amennyiben azt tulajdonképpen módon valósítják meg.

Ha azonban a filozófia mindig is a faktikus élet egyik alapmozgása és annak fogalmi kibontása volt, akkor bármely történetileg adott filozófia értelmesen és gyümölcsözően

²² „A vizsgálódás témája a fakticitás, azaz a saját ittlét, mint amelyet létjellemzőjére tekintettel kikérdezzük.” (GA 63: 29. o.) „A fakticitás eszméjében benne rejlik, hogy csak *a sajátlagos* (die eigentliche) – a szó valódi értelmében véve *a saját* –, a saját korunk és generációnk fakticitása a kutatás valódi tárgya.” (PIA: 248. o., magyarul: 21. o.)

²³ „Fakticitás: a történeti (Faktizität: das Geschichtliche) [...]” (GA 61: 159. o.)

²⁴ A fakticitás fogalmának értelmezéséhez lásd még Gadamer 1995: 34. skk. o., Kisiel 1986/87, Jamme 1986/87: 80. skk. o., magyarul: 206. skk. o..

²⁵ „[...] a filozófiai kutatás a faktikus élet egyik alapmozgásának explicit végrehajtása, amely önmagát állandóan az életben belül tartja.” (PIA: 239. o., magyarul: 9. sk. o.)

vizsgálható e szempont alapján. A faktikus életre való vonatkoztatás eszerint olyan *formális* vonatkozás-összefüggést jelent, amely éppen az *ontológiai eredetvizsgálat* kereteit rajzolja ki. Ebből viszont az következik, hogy Heidegger a filozófiai alapfogalmak *történeti eredetkutatását* egy formális keretelmélettel erősítette meg, amely a faktikus élet és a filozófia viszonyát rögzíti. E keretelmélet alkalmazása azt eredményezi, hogy *a történeti eredetre vonatkozó kutatás minden egyes lépése egyben a faktikus élet és a filozófia viszonyának konkrét végiggondolása, a filozófiai fogalmak ontológiai eredetének vizsgálata lesz.*

Ebből az összefüggésből válik érthetővé, hogy Heidegger miért gondolja, hogy az arisztotelészi filozófiát „a fakticitás probléma felől, azaz valamely *radikális fenomenológiai antropológia felől*” kell értelmezni (vö. *PIA*: 251. o., magyarul: 27. o.). A radikális fenomenológia antropológia valójában nem más, mint a faktikus élet hermeneutikája, amely Heidegger szerint képes arra, hogy a történeti vizsgálat számára az ontológiai eredetvizsgálat formális vázát adja. E keret szükséges ahhoz, hogy az Arisztotelész-értelmezés olyan kérdéseket tehessen föl, mint: „*az emberlét, az 'életben lét' miféle létjelleg miféle tárgyiségként kerül tapasztalásra és értelmezésre?*” (*PIA*: 252. o., magyarul: 27. o.), illetve, hogy „*ez az emberi lét hogyan lesz fogalmilag kifejtve, miben áll a kifejtés fenomenális talaja, és milyen létkategóriák nőnek ki az ily módon meglátottnak a kifejtettjeiként?*” (uo.) Különös figyelmet érdemel az utolsó kérdés: eszerint arra kell irányulnia a történeti interpretációnak, hogy megmutassa: az emberi lét filozófiai önmegértéséből hogyan nőnek ki az alapvető létkategóriák, azaz esetünkben Arisztotelész emberértelmezéséből hogyan nőnek ki az arisztotelészi ontológia alapfogalmai.

A történeti eredet helyes felfogásáért éppoly keserves küzdelmet kell folytatnunk Heidegger szerint, mint a faktikus élet valódi önmegértéséért. Mint már láttuk, ebben az vonatkozásban is ellenmozgásról és destrukcióról beszélhetünk: „a fakticitás fenomenológiai hermeneutikája előtt az a feladat áll, hogy az áthagyományozott és uralkodó értelmezettség rejtett motívumait, hallgatóságos tendenciáit és értelmezési útjait fellazítsa és hogy *leépítő visszanyúlásban* a kifejtés motívumainak eredeti forrásaihoz nyomuljon előre.” (vö. *PIA*: 249. o., magyarul: 23. o.) Történeti értelemben is a hanyatlás tendenciáival kell megküzdeni, az áthagyományozott értelmezettségeket kell fellazítani, kell leépíteni, hogy az eredet – kifejezés összefüggése a maga valódi alakjában ismét felbukkanjon, s így az áthagyományozott ontológiai fogalmak valódi értelme újra megnyilvánuljon.

A két leépítő visszanyúlás terepe mindkét esetben a fakticitás: a szisztematikus visszakerdezés esetében a faktikus élet létstruktúrára, illetve az azokból kinövő ontológiai fogalmakra irányul a mozgás, a történeti destrukció esetében a filozófiai létértelmezések

visszabontása a faktikus élet kifejezőmódjainak folyamatos szem előtt tartásával történik meg.

Ha összevetjük a filozófiai önmegalapozás '22-es programját a *Lét és idő* fundamentálonológiai programjával, akkor két, egymással összefüggő markáns különbséget találhatunk. Az egyik különbség, mint már említettük, abban áll, hogy míg a fundamentálonológia végső feladata nem más, mint az általában vett lét értelmére vonatkozó kérdés megválaszolása a temporalitás perspektívájából, addig a Natorp-esszében a megalapozás végső szintjét a *fakticitás* ontológiája jelenti. A másik különbség pedig az, hogy a *Lét és idő*ben – legalábbis a kifejtés rendje szerint – jobban elkülönül az ontológiai megalapozás és a történeti destrukció feladata.²⁶ Mivel Heidegger a *Lét és idő* második kötetét nem írta meg, ezért az ontológiatörténet tervezett destrukciójának részletes kifejtése teljesen elmaradt,²⁷ s így csak az önmagában is csonka lételméleti megalapozás maradt fenn számunkra. A Natorp-esszé tervei szerint viszont e két vizsgálati irány – igaz, egy Arisztotelész-interpretáció keretei között – szervesen összekapcsolódott volna.

A két felsorolt különbség persze szorosan összefügg egymással; *a lét mint olyanra* vonatkozó kérdés kidolgozása a kifejtés rendje szerint egyértelműen elkülöníthető a történeti jellegű megközelítéstől, a kulcslépés ebben az esetben ugyanis az, hogy az egzisztenciális analitika által kinyert időiség-fogalomtól átlépünk a már nem az emberi léthez kötődő temporalitás-fogalomhoz. Ennek az átlépésnek persze lehetnek filozófia-történeti előzményei, ám alapvetően mégis időfenomenológiai analízisről lett volna szó. A *fakticitás* ontológiája viszont – a *fakticitás* fogalom már felvázolt értelem-mozzanatai révén – lényegileg tartalmazza a történetiség dimenzióját, s ennek következtében a megalapozási program szükségképpen a történeti elemzések dimenziójában is mozog.

Persze felmerül a kérdés, hogy a '22-es program mennyiben tekinthető egyáltalán megalapozási programnak. Korábban láttuk, hogy az „alap” kifejezés hangsúlyosan szerepel ezekben az elgondolásokban, gondoljunk például a „Grundbewegtheit”, a „kategoriális alapstruktúra” (kategoriale Grundstruktur), az „alaptapasztalat” (Grunderfahrung), az

²⁶ Persze a *Lét és idő* megjelent első részében is sok helyütt összekapcsolódik az ontológiai megalapozás és a történeti destrukció kifejtése – a legfontosabb ilyen irányú vizsgálódás a világ fogalmának analízise, amely egy alapvető Descartes-kritikával egészül ki (vö. SZ 14-24. §).

²⁷ Heidegger a *Lét és idő* 6. paragrafusában veti fel az ontológiatörténet destrukciójának programját, melyet tervei szerint a második kötetben, Kant, Descartes és Arisztotelész filozófiájának vizsgálatával szeretne megvalósítani (vö. SZ: 40. o., magyarul: 57. o.)

„alapfogalmak” (Grundbegriffe) és az „alapirányulás” (Grundrichtung) Heidegger által használt fogalmaira, továbbá arra a már említett körülményre, hogy a tudományok háromosztatú megalapozásának terve már a Natorp-esszében is fölmerül. Talán kissé paradox módon hangzik, de azt mondhatjuk, hogy az itt fölvezetett fakticitás ontológiája olyan megalapozási programot jelent, amely önmaga folyamatos *megkérdőjelezésének, történeti újraelsajátításának, újra és újra megtörténő átrendezésének* a talaján bontakozhatott volna ki.

„A filozófia tulajdonképpeni fundamentuma a *kérdésesség* [...] radikális egzisztenciális megragadása” és az „így értett szkepticizmus kezdet és ez az igazi kezdete és vége a filozófiának” (GA 61: 35. o.)²⁸ – mondja Heidegger egyik 1921/22 téli szemeszterében tartott előadásában, s ezzel pontosan kifejezi a fent elemzett paradox viszony egyik fő mozzanatát. *A kérdésessé tétel jelenti a fundamentumot*, más szóval a filozófia oly módon teszi gyökeressé magát hagyományában és tárgyában, hogy a megkérdőjelezésen keresztül mindig újra elsajátítja azokat.²⁹ A filozófia alapja olyan mozgás által képződik, melyet az állandó megkérdőjelezés hajt előre. E megkérdőjelezés pedig nem más, mint a faktikus élet *alapmozgásainak* egyike.

A történeti dimenzióban történő kibontakozás és alapkeresés szükségszerű eleme a fakticitás ontológiájának. A filozófiai kérdés csak annyiban alapozhatja meg magát, amennyiben felismeri, hogy olyan hagyományban áll, amely abban az értelemben nem az övé, hogy nem ő választotta *alapfogalmait, alapirányultságát*. A destruktív fellazítás programját ennyiben az egyetlen lehetségesnek tűnő útként foghatjuk föl, amely egyáltalán reményt ad arra, hogy visszahozza alapfogalmaink elveszni látszó megalapozottságát. Az *ismétlés*³⁰ heideggeri követelménye olyan *történeti megalapozottság* lehetőségét rejt magában, amely addig „van”, ameddig mozgás marad, vagyis ameddig dinamikája révén képes a saját és az idegen feszültségterében kitartani, az idegenné vált

²⁸ „A 'kérdésés': 'tovább-', 'vissza-', 'ismétlően' kérdezni, megkérdőjeleződni a *kérdésben!*” (GA 61: 189. sk. o.) – írja még ugyanabban az időszakban.

²⁹ „Az egyetlen igazi újdonság a tudományban és a filozófiában az igazi kérdésés és a dolgokkal való szolgáló harc.” (GA 24: 467. o., magyarul: 405. o.)

³⁰ „[...] *megérteni*: ez nem csupán annyit tesz, hogy valamit megállapító módon tudomásul veszünk, hanem azt, hogy a megértett dolgot a legsajátabb szituációnk értelmében és annak számára eredeti módon megismételjük (wiederholen).” (PIA: 239. o., magyarul: 9. o.)

hagyomány eredettartományának az irányában kibontakozni, „'ismétlően' kérdezni” (GA 61: 190. o.).

Ha azonban a megkérdőjelezés, illetve a történeti ismétlés jelenti a filozófia önmegalapozás kulcsmozzanatait, akkor ez a fajta tevékenység az alapok szükségszerű, folyamatos *átrendeződését*, dinamizálását is magával hozza. Kérdéses persze, hogyan lehetséges ez: nem fából vaskarika-e olyan megalapozó tevékenységet elgondolni, amelynek a legbensőbb lényegéhez tartozik, hogy *mozgásba hozza az alapokat*. A kiutat ebből a nehézségből – úgy vélem – *a filozófiai fogalmak formális jellegével* kapcsolatos heideggeri elgondolások jelenthetik.

Heidegger szerint ugyanis a fenomenológiai fogalmak formális rámutató jellegűek, melyek „az ittlétbe mutatnak. Az itt-lét azonban – ahogy azt értem – mindig az *enyém*. Mivel e fogalmak ennél a rámutatásnál az ő lényegük szerint ugyan az egyes ittlét [...] egyik konkréciójába mutatnak, azonban a rámutatások sohasem hozzák magukkal tartalmi meghatározottságukban a fogalmakat, e fogalmaknak *formális rámutató* jellegük van.” (GA 29/30: 429. o., magyarul: 363. o.)³¹ A fenomenológiai fogalmak ennyiben állandó közvetítést jelentenek a *faktikus, történeti és egyedi emberi ittlét tartalmi meghatározottságai* és az ittlét *formális alapstruktúrái* között. A filozófiai fogalmak – Heidegger szerint – soha sem telepedhetnek rá tartalmi meghatározások segítségével az életre, e fogalmaknak be kell érniük a formális struktúrák felmutatásával.

A megalapozási program a fiatal Heideggernél – mint láttuk – dinamikus jellegű, azaz nem végső lezárást keres, hanem a történeti és ontológiai önmegértés által a filozófiailag elmélyült és koncentrált *élet* számára próbál megfelelő látószöveget, értelmezési horizontot felkutatni. Ebben a mozgásként felfogott önértelmezési folyamatban kitüntetett jelentősége van azoknak a formális alapstruktúráknak, melyek ugyan még tartalmi kérdéseket nem döntenek el, de mégis alapvető orientációs

³¹ Heidegger már a húszas évek elején is hasonló értelemben beszél a filozófiai fogalmak formális rámutató karakteréről: „A tárgynak – 'életem' – a meghatározatlansága metodikailag nem hiányosság, hanem éppen az szavatolja a szabad és mindig új hozzáféréslehetőséget a faktikus élet kibontakozásának előrehaladásában; ez olyan meghatározatlanság, amely nem keni el a tárgyát, hanem biztosítja számára egy igazi találkozás lehetőségét, amelyben rámutatás, s nem előre meghatározás történik.” (GA 61: 175. o., vö. még uo. 32., 141. o.)

pontokat jelentenek. Ilyen formális struktúrának tekinthetőek a gondhoz, a világhoz, a hanyatláshoz, a történetiséghez, a kérdésséghez,³² a transzcendenciához tartozó fogalmi összefüggések. Ezek az összefüggések abban az értelemben alapvetők a fiatal Heidegger számára, hogy megadják azt a formális vázat, mely nélkül a történeti és ontológiai genealógiai kutatás *szétesne*, orientáció nélkül maradna.

Ezen a ponton kapcsolódunk újra Foucault genealógia-fogalmához. Mint láttuk Foucault szerint a genealógiai módszer az azonosság szétforgácsolását, az egész lényünket átjáró diszkontinuitást, a támasz és eredet nélküli emberi létezését, a véletlenek és esetlegességek döntő fölényét hangsúlyozza. Ezzel szemben a fiatal Heidegger a radikális megkérdőjeleződés középpontba állítása mellett, azzal szoros összefüggésben genealógiai megalapozásra törekszik, amely persze lezár(hat)atlan jellegű, s amely addig képes eredeti értelmének megfelelni, ameddig megőrzi elevenségét, önmagát újra és újra megkérdőjelező jellegét, ugyanakkor azonban a formális keretfogalmak segítségével mégis képes arra, hogy koncentráltan azonosságát, eredetét, legbensőbb lehetőségeit kutassa.

Irodalomjegyzék

Husserl írásai:

Hua 3 *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und die phänomenologischen Philosophie I.*, hrsg. von W. Biemel, Nijhoff, Haag, 1950

Hua 5 *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und die phänomenologischen*

³² Véleményem szerint a kérdésség is ide tartozik; ha ebből a perspektívából újragondoljuk Heidegger imént idézett kijelentését, miszerint „a filozófia tulajdonképpen fundamentuma a *kérdésség* [...] radikális egzisztenciális megragadása” (GA 61: 35. o.), akkor a kérdésség fundamentális jelentőségét éppen annak *formális* jellegében láthatjuk: a kérdésség az emberi egzisztencia egyik formális *alpmeghatározottsága*, amely annyiban válhat a filozófia *fundamentumává*, amennyiben sikerül azt a filozófia számára egzisztenciális alapbeállítottsággá alakítani: e viszony formális, hiszen tartalmilag semmit nem mond arról, hogy mit is kell megkérdőjelezni, s fundamentális jellegű, mivel minden filozófiai problémát e kérdésség perspektívájából kell újragondolni.

Philosophie III.; hrsg. von W. Biemel, Nijhoff, Haag, 1953, részben magyarul: „Utószó a gondolatok egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia kapcsán című művének második kiadásához” in: Paul Ricoeur *Fenomenológia és hermeneutika*, Kossuth, 1997, 61-94. o. (szerk. és ford. Mezei Balázs)

Hua 6 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Nijhoff, Haag, 1954, magyarul: *Az európai tudományok válsága I-II.*, Atlantisz 1998, (ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András és Ullmann Tamás), illetve „Az európai emberiség válsága és a filozófia”, in: *Válogatott tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1972, (ford. Baránszky Jób László), 323-367. o.

Hua 25 *Aufsätze und Vorträge (1911-1921)*, Nijhoff, Dordrecht, 1987, részben magyarul: *A fenomenológia mint szigorú tudomány*, Budapest, Kossuth, 1993, (ford. Baránszky Jób László)

Heidegger írásai:

GA 20 *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, hrsg. von P. Jaeger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1979

GA 25 *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*, hrsg. von I. Görland, Klostermann, Frankfurt am Main, 1977

GA 56/57 *Zur Bestimmung der Philosophie*, hrsg. von B. Heimbüchel, Klostermann, Frankfurt am Main, 1987

GA 58 *Grundprobleme der Phänomenologie (1919/20)* hrsg. von H.-H. Gander, Klostermann, Frankfurt am Main, 1993

GA 60 *Phänomenologie des religiösen Lebens*, hrsg. von M. Jung und T. Regehly, Klostermann, Frankfurt am Main, 1995

GA 61 *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die*

phänomenologische Forschung, hrsg. von W. Bröcker és K. Bröcker-Oltmans, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985

GA 62 *Phänomenologische Interpretationen ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik*, hrsg. von G. Neumann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2005

GA 63 *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität)*, hrsg. von K. Bröcker-Oltmans, Klostermann, Frankfurt am Main, 1988

PIA „Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)”, hrsg. von H.-U. Lessing, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Vandenoock & Ruprecht in Göttingen, 6/1989, 237-93. o., magyarul: „Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére)”, in: *Existencia*, VOL. VI-VII./1996-97/Fasc. 1-4., 7-51. o.

WDF „Wilhelm Diltheys Forschungsarbeit und der gegenwärtige Kampf um eine historische Weltanschauung”, hrsg. von F. Rodi, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Vandenoock & Ruprecht in Göttingen, 8/1992-1993, 143-180. o.

SZ *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen, 1993, magyarul: *Lét és idő*, Osiris, Budapest, 2001, (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István)

KPM *Kant und das Problem der Metaphysik*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1951, magyarul: *Kant és a metafizika problémája*, Osiris, Gond, 2000 (ford. Ábrahám Zoltán, Menyes Csaba)

További irodalom:

Descartes, René *Értekezés a módszerről*, Ikon, Budapest, 1992 (szerk. és Szemere Samu fordítását átdolgozta Boros Gábor)

Foucault, Michel „Nietzsche, a genealógia és a történelem”, in: *Új írás* 1991/10, 61-72. o.,
(ford. Török Gábor)

Gadamer, Hans-Georg *Gesammelte Werke X., Hermeneutik im Rückblick*, Mohr, Tübingen,
1995

Jamme, Christoph „Heideggers frühe Begründung der Hermeneutik”, in: *Dilthey Jahrbuch* 4
(1986-87), 72-90. o., magyarul: „A hermeneutika megalapozása a korai Heideggernél”, in:
Fenomenológia és/vagy egzisztenciafilozófia, Atheneum, II./1993/1., T-Twins, 199-220. o.

Kiesel, Theodore „Das Entstehen des Begriffsfeldes 'Faktizität' im Frühwerk Heideggers”, in:
Dilthey Jahrbuch 4 (1986-87), 91-120. o.

Nietzsche, Friedrich *Jenseits von Gut und Böse, Zur Genealogie der Moral*, de Gruyter,
München, 1999, (KSA 5), magyarul: *A morál genealógiájához*, Comitatus, Veszprém, 1998
(ford. Vásárhelyi Szabó László)

Schwendtner Tibor *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*, L'Harmattan,
Budapest, 2008